Верховний
Суд

Практика Верховного Суду щодо зміни, розірвання договорів, визнання правочинів (господарських договорів) недійсними

Віталій Уркевич
Секретар Великої Палати Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

НШСУ
09.02.2024

Загальні підходи щодо розірвання, визнання недійсними договорів

- Розірвання сторонами договору, виконаного повністю або частково, не позбавляє сторони права на звернення до суду з позовом про визнання такого договору недійсним.

- Так само не перешкоджає поданню відповідного позову закінчення строку (терміну) дії оспорюваного правочину до моменту подання позову.

N.b. Відступ від висновку ВС України, сформульованого у постанові від 23.12.2015 у справі № 3-1143гс15

Постанова ВП ВС від 27.11.2018 у справі № 905/1227/17

- Визнання нікчемного правочину недійсним не є належним способом захисту прав, оскільки не призведе до реального відновлення порушених прав позивача, адже нікчемний правочин є недійсним у силу закону.

- За наявності спору щодо правових наслідків недійсного правочину, одна зі сторін якого чи інша заінтересована особа вважає його нікчемним, суд перевіряє відповідні доводи та в мотивувальній частині судового рішення, застосувавши відповідні положення норм матеріального права, підтверджує чи спростовує обставину нікчемності правочину.

Постанова ВП ВС від 04.06.2019 у справі № 916/3156/17

- Відповідно до статей 215 та 216 ЦК України вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним та про застосування наслідків його недійсності, а також вимога про застосування наслідків недійсності правочину може бути заявлена як однією зі сторін правочину, так й іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину.

- Оспорювати правочин може також особа (заінтересована особа), яка не була стороною правочину і хоча й не була титульним володільцем відчуженого майна, однак вважає своє право власності на це майно порушеним або вважає порушеним інше речове право на відчужене майно.

- За відсутності визначення поняття «заінтересована особа» такою особою є кожен, хто має конкретний майновий інтерес в оспорюваному договорі. Самі по собі дії осіб, зокрема щодо вчинення правочинів, навіть якщо вони здаються іншим особам неправомірними, не можуть бути оспорені в суді, допоки ці особи не доведуть, що такі дії порушують їх права.

Постанова ВП ВС від 22.09.2022 у справі № 125/2157/19

Правові висновки щодо зміни, визнання недійсними окремих видів договорів

- Велика Палата Верховного Суду відступила від правового висновку Верховного Суду України (постанова від 22.04.2015 у справі № 6-48цс15) щодо визнання недійсним непідписаного орендодавцем договору оренди землі, визначивши, що правочин, який невчинено (договір, який не укладено), не підлягає визнанню недійсним.

- У такому випадку власник земельної ділянки вправі захищати своє порушене право на користування земельною ділянкою, спростовуючи факт укладення ним договору оренди земельної ділянки, у мотивах негаторного позову та виходячи з дійсного змісту правовідносин, які склалися у зв'язку із фактичним використанням земельної ділянки.

N.b. Відступ від висновку ВС України, сформульованого у постанові від 22.04.2015 у справі № 6-48цс15

Постанова ВП ВС від 16.06.2020 у справі № 145/2047/16-ц

- Відповідно до частин першої, другої статті 228 ЦК України правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним. Правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним.

- Оскільки договір оренди землі, укладений без дотримання конкурентних засад, спрямований на незаконне заволодіння земельною ділянкою державної власності, то він відповідно до частин 1, 2 статті 228 ЦК України є нікчемним.

- Водночас якщо правочин є нікчемним, то позовна вимога про визнання його недійсним не є належним способом захисту права чи інтересу позивача.

Постанова ВП ВС від 29.09.2020 у справі № 688/2908/16-ц

Постанова ВП ВС від 10.04.2019 у справі № 463/5896/14-ц

- Оскільки спірний договір купівлі-продажу земельної ділянки за відсутності для цього підстави, визначеної в абзаці другому частини другої статті 134 ЗК України, укладений без дотримання конкурентних засад, тобто спрямований на незаконне заволодіння земельною ділянкою комунальної власності, такий договір згідно з частинами першою та другою статті 228 ЦК України є нікчемним.

Постанова ВП ВС від 20.07.2022 у справі № 923/196/20

- З огляду на обставини неможливості визначення на час укладення договору оренди нормативної грошової оцінки спірної земельної ділянки, сторони в пункті 16 договору оренди узгодили спосіб та процедуру виправлення «неналежного урядування» компетентних державних органів шляхом прийняття зобов'язання у місячний строк після затвердження нормативної грошової оцінки населеного пункту переглянути розмір орендної плати за цим договором та внести до нього відповідні зміни, що не суперечить принципу свободи договору згідно із частиною першою статті 6 та статті 628 ЦК України.

- Визнання договору оренди земельної ділянки недійсним у цьому випадку матиме негативні наслідки як для органу місцевого самоврядування, який діє як власник майна, так і для орендаря.

Постанова ВП ВС від 05.07.2023 у справі № 912/2797/21

- Протягом строку, на який договір оренди землі міг бути поновлений, орендар не може бути обмежений у праві звернутися до суду з позовом, покликаним усунути його неможливість зареєструвати право оренди в Державному реєстрі речових прав, зокрема і шляхом визнання укладеною додаткової угоди до договору оренди землі.

- Орендар має право в будь-який час протягом строку, на який договір міг бути поновлений, з моменту спливу одного місяця після закінчення строку договору оренди, у який орендодавець може надати лист-повідомлення про заперечення у поновленні договору оренди, вимагати укладення з ним додаткової угоди до договору оренди, а позовна давність не пропущена щодо заявленої позивачем вимоги з огляду на триваючий характер правопорушення відповідача.

Постанова ВП ВС від 05.07.2023 у справі № 904/8884/21

- У контексті спірних правовідносин, які стосуються відчуження орендарем виділеній з нього юридичній особі права оренди земельної ділянки державної власності, норми статті 8-1 Закону України «Про оренду землі» (що встановлюють спеціальні обмеження для відчуження орендарем права оренди земельної ділянки державної чи комунальної власності) є спеціальними щодо загальної норми частини четвертої статті 32 цього Закону про те, що реорганізація юридичної особи - орендаря не є підставою для зміни умов або припинення договору.

- Внаслідок передачі за розподільчим балансом новоствореній юридичній особі права оренди земельної ділянки (активу, що формує вступний баланс) фактично відбулось відчуження цього права, тоді як нормою частини першої статті 8-1 Закону України «Про оренду землі» прямо заборонено орендарю на власний розсуд здійснювати розпорядження правом оренди земельної ділянки державної власності.

Постанова ВП ВС від 15.11.2023 у справі № 918/119/21

- Якщо договорами факторингу допускається наступне відступлення права грошової вимоги, то воно має здійснюватися шляхом укладення саме договору факторингу з відповідним суб'єктним складом його сторін (стаття 1079 ЦК України) і не може здійснюватися шляхом укладення договору про відступлення права вимоги з фізичною особою.

- Наступне відступлення права грошової вимоги шляхом укладення договору про відступлення права вимоги з фізичною особою є підставою для визнання такого договору недійсним.

Постанова ВП ВС від 10.11.2020 у справі № 638/22396/14-ц

- Якщо предметом та метою укладеного договору є відступлення права вимоги, а інші суттєві умови договору притаманні як договорам відступлення права вимоги, так і договорам факторингу, то за відсутності доказів, що підтверджують надання новим кредитором фінансової послуги (надання грошових коштів за плату) попередньому кредитору, немає підстав вважати такий договір відступлення права вимоги договором факторингу. Якщо укладений договір відступлення права вимоги містить умови, які притаманні виключно договору факторингу, або навпаки, то суд має з'ясувати, який саме договір укладений сторонами, з урахування всієї сукупності його суттєвих ознак.

Постанова ВП ВС від 08.08.2023 у справі № 910/8115/19 (910/13492/21)

- Фізична особа у будь-якому статусі не наділена правом надавати фінансові послуги, зокрема за кредитним договором, оскільки такі надаються лише спеціалізованими установами, якими є банки, або інші установи, які мають право на здійснення фінансових операцій та внесені до реєстру фінансових установ.

- Відступлення права вимоги за кредитним договором на користь фізичної особи суперечить положенням частини третьої статті 512 та статті 1054 Цивільного кодексу України, оскільки для зобов'язань, які виникли на підставі кредитного договору, характерним є спеціальний суб`єкт, а саме кредитор - банк або інша фінансова установа.

Постанова ВП ВС від 08.11.2023 у справі № 206/4841/20

- Той факт, що первісний кредитор передає новому кредитору вимогу, яка припинилася, є підставою для відповідальності первісного кредитора перед новим кредитором, а не підставою недійсності відповідного договору, за яким була передана така вимога.

- Зміна розміру заборгованості за кредитним договором також не впливає на дійсність / недійсність договору, за яким була передана вимога за відповідним кредитним договором.

- Якщо предмета права вимоги (боргу) не існувало на момент його передання позивачу, останній вправі на підставі частини першої статті 665 Цивільного кодексу України відмовитися від договору купівлі-продажу в односторонньому порядку та вимагати повернення грошових коштів.

Постанова ВП ВС від 08.08.2023 у справі № 910/19199/21

- Невиконання вимог статті 38 Закону України «Про іпотеку» щодо повідомлення іпотекодавця про конкретний спосіб задоволення вимог іпотекодержателя шляхом укладення договору купівлі-продажу предмета іпотеки з будь-якою особою-покупцем не має наслідком настання нікчемності такого правочину та не є підставою для визнання такого договору недійсним (за умови дотримання інших вимог закону щодо такого виду правочину) у разі дотримання іпотекодержателем вимог статті 35 Закону України «Про іпотеку» щодо належного надсилання іпотекодавцю та боржнику, якщо він є відмінним від іпотекодавця, вимоги про усунення порушення основного зобов'язання, однак може бути підставою для відшкодування іпотекодавцю завданих збитків.

Постанова ВП ВС від 29.09.2020 у справі № 757/13243/17

- Щодо вимог про визнання недійсними відкритих торгів (аукціону) та протоколу електронного аукціону Велика Палата Верховного Суду вказала, що торги є правочином.

- Якщо вони завершуються оформленням договору купівлі-продажу, то оскаржити можна договір, а вимоги про визнання недійсними торгів (аукціону) та протоколу електронного аукціону не є належними й ефективними способами захисту.

Постанова ВП ВС від 15.09.2022 у справі № 910/12525/20

Якщо публічна закупівля завершується оформленням відповідного господарського договору, то оскаржити можна такий договір, а вимога про визнання недійсною закупівлі не є ефективним способом захисту. При цьому, оскільки процедура закупівлі завершується укладенням договору, рішення уповноваженої особи замовника, оформлене відповідним протоколом, є таким, що вичерпало дію фактом його виконання (укладенням договору).

Постанова ВП ВС від 02.08.2023 у справі № 924/1288/21

Справи щодо недійсності господарських договорів, які перебувають на розгляді Великої Палати Верховного Суду

Справа № 910/2592/19

- Суть спору:

Позивач просить визнати недійсними результати аукціону з продажу майна банкрута, визнати недійсним договорів купівлі-продажу майна банкрута на відкритих торгах, скасувати рішення про державну реєстрації прав.

- Обґрунтування позову:

Організатор торгів допустив порушення законодавства при підготовці та проведенні аукціону, оскільки заява на участь в аукціоні не містила відомостей про заінтересованість стосовно боржника, організатор аукціону не вказав точного часу подання заяви на участь в аукціоні, оголошення про проведення аукціону не містило інформації про документи, що підтверджують дебіторську заборгованість боржника, яка виставлена на продаж, спірний аукціон проведений без застосування електронної системи торгів.

- Підстави передачі на розгляд ВП ВС:

Відступ від висновку Великої Палати Верховного Суду у постанові від 06.07.2022 у справі № 914/2618/16, що позовні вимоги про визнання недійсними результатів аукціону та договору купівлі-продажу у спірних правовідносинах не є ефективними способами захисту інтересу та права позивача.

Справа № 918/1043/21

- Суть спору:

Позивач просить визнати недійсним договір поставки мережевого обладнання.

- Обґрунтування позову:

За укладеним договором поставки мережевого обладнання позивач, не будучи обізнаним з реальною вартість товару, купив у відповідача товар за ціною, яка значно перевищує його реальну вартість, що свідчить про введення його в оману відповідачем. Зважаючи на те, що позивач як сторона договору розпорядився бюджетними коштами, уклавши невигідний для держави спірний договір, останній суперечить інтересам держави і суспільства, що є підставою для визнання його недійсним на підставі статей 203, 215, частини третьої статті 228, частини першої статті 230 Цивільного кодексу України та стягнення сплачених коштів.

- Підстави передачі на розгляд ВП ВС:

Наявність виключної правової проблеми у застосуванні частини третьої статті 228 Цивільного кодексу України з урахуванням статей 203, 216 Цивільного кодексу України, статті 208 Господарського кодексу України, відступ від висновку Великої Палати Верховного Суду у постанові від 20.07.2022 у справі № 923/196/20 щодо можливості застосування односторонньої реституції.

Справа № 906/818/22

- **Суть спору:**

Прокурор в інтересах держави в особі Держаудитслужби просить визнати недійсним договір поставки, укладений відповідачами.

- **Обґрунтування позову:**

Договір поставки є недійсним з підстав його невідповідності Закону України «Про публічні закупівлі», оскільки договір укладено відповідачами як прямий договір без оприлюднення оголошення про проведення закупівлі, без встановлення строку на надання пропозицій учасникам, без проведення електронного аукціону, без використання електронної системи закупівель, що є порушенням постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 169 «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану».

- **Підстави передачі на розгляд ВП ВС:**

Відступ від правового висновку КАС ВС щодо застосування пункту 9 частини першої статті 1 Закону України «Про публічні закупівлі» у справі № 260/1666/19 щодо кваліфікації відповідної юридичної особи як «замовника» в процедурі публічних закупівель у разі наявність чи відсутність в її діяльності такої ознаки, як здійснення нею діяльності на промисловій чи комерційній основі, а не наявності чи відсутності державної частки в статутному капіталі відповідного суб'єкта та/або використання ним бюджетних коштів (публічних фінансів).

Верховний
Суд

Дякую за увагу!